

Intern VIOE-Rapport 07

Een noodopgraving aan de Moerenstraat te Tongeren (Prov. Limburg).

Rapportage

**Geert Vynckier, OE
Alain Vanderhoeven, OE**

Terreinwerk

**Geert Vynckier, OE
Alain Vanderhoeven, OE
Michel Castermans, OE
Michel Mulleners
Rudi Roosen, OE
René Schoofs, OE
Jurgen Staf, OE
Joël Saeren, OE
Richard Swijsen, OE
Joseph Wijnants, OE**

Tekenwerk

André Detloff, OE

Opmetingen

Johan Van Laecke, OE

Tongeren, 2011

Verantwoordelijke uitgever: Sonja Vanblaere

Agentschap Onroerend Erfgoed
Phoenixgebouw
Koning Albert II-laan 19, bus 5
1210 Brussel

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

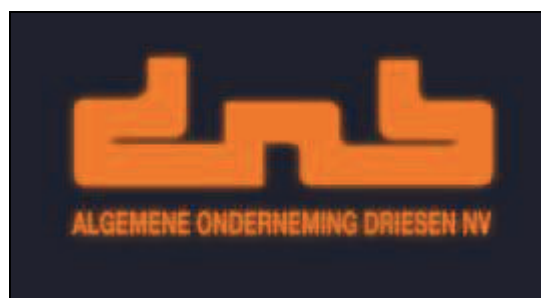
Copyright reserved. No part of this publication may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

© vioe, B-1210 Brussel (tenzij anders vermeld - *except stated otherwise*) - 2011.

Een noodopgraving in de Moerenstraat Te Tongeren (Prov. Limburg).

Dit rapport kwam tot stand in samenwerking met de volgende partners:

- **Afbraak- en Bouwbedrijf Driesen: Stuijzandstraat 36, IZ Nolimpark 4015, 3900 Overpelt**

-**Tongershuis cvba, Hasseltsesteenweg 28/1, 3700 Tongeren**

-**Architect de Schaetzen Bernard**

**Tongeren 2008 Moerenstraat
TO08MO**

Administratieve fiche van het project

Uitvoerder (bedrijf, instelling, privépersoon)	Agentschap Onroerend Erfgoed
Naam vergunninghouder	Vynckier Geert
Beheer en plaats van geregistreerde data en opgravingsdocumentatie	VIOE – Jekerstraat 10 – 3700 Tongeren
Beheer en plaats van vondsten en monsters	VIOE – Jekerstraat 10 – 3700 Tongeren
Projectcode	2008/104
Site-naam	TO08MO
Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, plaats)	Limburg – Tongeren - Tongeren - Moerenstraat
Kadasterperceel (gemeente, afdeling, sectie, perceelsnummer(s) + kaartje)	Tongeren, Afdeling 1, sectie c, perceel 147v2
Begin- en einddatum van uitvoering van het onderzoek	10/07/2008– 09/10/2008
Relaties	Centrale Archeologisch Inventaris Meerdere vindplaatsen en opgravingen in de buurt: 50369, 50564, 50565, 51843, 51936, 150209
Trefwoorden	Limburg – Tongeren Archeologische sporen en uitgravingen – Romeinse periode – kuilen – aardewerk – glas Archeologische sporen en uitgravingen – late middeleeuwen – kuilen – aardewerk Archeologische sporen en uitgravingen – postmiddeleeuwen – kuilen – aardewerk Archeologische sporen en uitgravingen – nieuwe/nieuwste tijd – kuilen – baksteenovens
Administratief toezicht	Agentschap Onroerend Erfgoed Ingrid Vanderhoydonck & Raf Ribbens

Inhoudsopgave

1. Inleiding	9
1.1 AANLEIDING EN UITVOERING VAN HET ONDERZOEK	9
1.2 DANKWOORD	12
2. Topografie en situering van de opgraving	13
3. Historische schets van het onderzochte perceel	15
3.1 INLEIDING	15
3.2 HISTORISCHE EN CARTOGRAFISCHE SCHETS	15
4. Resultaten van het archeologisch onderzoek	22
4.1 INLEIDING EN WERKWIJZE ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK	22
4.2 DE ARCHEOLOGISCHE SPOREN EN HET ARCHEOLOGISCH MATERIAAL	25
4.2.1 <i>Inleiding</i>	25
4.2.2 <i>Het archeologisch materiaal</i>	26
4.2.3 <i>De Romeinse sporen en vondsten</i>	27
4.2.4 <i>De post-Romeinse sporen en vondsten</i>	34
5. Besluit	40
6. Bibliografie	41
7. Bijlagen (op CD)	43
7.1 SPORENLIJSTEN	
7.2 FOTO-INVENTARIS	
7.3 FOTO'S	
7.4 PLANNENLIJST	
7.5 INGESCANDE PLANNEN	
7.6 DIGITALE VERSIE RAPPORT	

Tabellen

Tabel 1 *Overzicht van de verschillende vondstcategorieën.*

Figuren

- Fig.1** *Topografische kaart met aanduiding van de site.*
Fig.2 *Kadasterkaart met aanduiding van de site en de onderzochte werkput.*
Fig.3 *De ingang van het oude gebouw van het Koninklijk Atheneum te Tongeren voor het gedeeltelijk werd afgebroken en gerestaureerd.*
Fig.4 *Het gebouw dat onderdak gaf aan de keuken en een deel van de refter van het Koninklijk Atheneum te Tongeren voor het werd afgebroken.*
Fig.5 *Achterzijde van de bestaande gebouwen voor de afbraak.*
Fig.6 *Het terrein na het aanleggen van het eerste werkvlak.*
Fig.7 *Ligging van het opgravingsterrein ten opzichte van het Romeinse stratennet.*
Fig.8 *DHM met aanduiding van de site.*
Fig.9 *Kaart van de CAI met de nabijgelegen vindplaatsen/opgravingen.*
Fig.10 *De plaats van de site aangeduid op de kaart van graaf de Ferraris uit 1777.*
Fig.11 *De plaats van de site aangeduid op de Atlas der Buurtwegen uit 1841.*
Fig.12 *De plaats van de site aangeduid op het gereduceerd kadaster uit 1848-1854.*
Fig.13 *Het onderzochte perceel op het kadasterplan uit 1878.*
Fig.14 *Het onderzochte perceel op het kadasterplan uit 1922.*
Fig.15 *Detail van de ramen in pre-Deco stijl van het in 2008 afgebroken fabrieksgebouw en latere refter van het Koninklijk Atheneum van Tongeren.*
Fig.16 *Het onderzochte perceel op het kadaster van 1938.*
Fig.17 *Het onderzochte perceel op het kadaster van 1941.*
Fig.18 *Zicht aan de zijde van de Moerenstraat op de gebouwen van de wasserij in 2008*
Fig.19 *Plan uit 1982 met de indelingsaanpassingen aan de binnenzijde van het schoolgebouw.*
Fig.20 *Het opschonen van vlak 2 op het terrein.*
Fig.21 *Veldtekening van werkvlak 1.*
Fig.22 *Veldtekening van werkvlak 2.*
Fig.23 *Werkzaamheden op het terrein: doorsnijden en intekenen van de sporen.*
Fig.24 *Westelijke deel van het noordprofiel.*
Fig.25 *Voorbeeld van een recente opgevulde kuil.*
Fig.26 *Verdeling van het archeologische materiaal.*
Fig.27 *Sporen 138 en 140 in het vlak.*
Fig.28 *Doorsnede van spoor 138.*
Fig.29 *Doorsnede van spoor 140.*
Fig.30 *Overzichtsplattegrond van de aanwezige Romeinse, middeleeuwse en recente sporen.*
Fig.31 *Spoor 110 in het westprofiel.*
Fig.32 *Werkvlak 2 met enkele middeleeuwse sporen en de Romeinse beerput (spoor 100).*
Fig.33 *De Romeinse beerput in het vlak.*
Fig.34 *Doorsnede van de Romeinse beerput.*
Fig.35 *Tekening van de doorsnede van de Romeinse beerput.*
Fig.36 *Opvullingslaag van de Romeinse beerput met talrijke mortel- en dakpanfragmenten.*
Fig.37 *Mortelproppen.*
Fig.38 *Mortelproppen.*
Fig.39 *De onderste laag met de glasfragmenten wordt zorgvuldig opgegraven.*
Fig.40 *Een deel van de oogst van glasfragmenten uit de onderste laag van spoor 100.*
Fig.41 *Glasvondsten uit spoor 100.*
Fig.42 *Glasvondsten uit spoor 100.*
Fig.43 *De gerestaureerde diatreetbeker uit spoor 100.*
Fig.44 *Detail van de gerestaureerde diatreetbeker uit spoor 100.*
Fig.45 *Detail van de gerestaureerde diatreetbeker uit spoor 100.*
Fig.46 *Werkvlak 2 met talrijke laat- en postmiddeleeuwse kuilen.*
Fig.47 *Doorsnede van een postmiddeleeuwse kuil.*
Fig.48 *Doorsnede van kuilen (spoor 22 en spoor 23).*

Fig.49 *Doorsnede van kuil (spoor 122) met de volledige bewaarde kruik in roodbakkend aardewerk.*

Fig.50 *Tekening van de volledig bewaarde kruik in roodbakkend aardewerk.*

Fig.51 *Doorsnede door een postmiddeleeuwse kuil met de twee delen van de baksteenoven.*

Fig.52 *Enkele niet gerecupereerde bakstenen uit het westelijk deel van de baksteenoven.*

Fig.53 *Het westelijk deel van de baksteenoven.*

Fig.54 *Het oostelijk deel van de baksteenoven.*

Fig.55 *Twee vierkante bakstenen funderingen van de afgebroken refter van het Koninklijk Atheneum Tongeren.*

Fig.56 *Muurfundering van de afgebroken refter van het Koninklijk Atheneum Tongeren.*

Fig.57 *Amerikaanse opschriften op een binnenmuur van het gebouw van het Koninklijk Atheneum Tongeren*

Fig.58 *De bakstenen - en betonnen constructie, waarschijnlijk behorende tot de wasserij, vanuit het noorden.*

Fig.59 *Het hellend vlak van de bakstenen - en betonconstructie, waarschijnlijk behorende tot de wasserij.*

1 Inleiding

1.1 AANLEIDING EN UITVOERING VAN HET ONDERZOEK

In 2005 liep bij het toenmalige Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (IAP)¹ het bericht binnen dat er te Tongeren op een perceel, Tongeren, Afdeling 1, sectie c, perceel 147v2 tussen de Kielen- en de Moerenstraat (fig. 1 en 2) een nieuw appartementsgebouw zou worden opgericht op de plaats van de oude eetzaal en de keuken van het Koninklijk Atheneum te Tongeren (fig. 3 en 4). De stedelijke bouwmaatschappij, Tongershuis cvba, was de bouwheer van dit project. Er werd toen op een bijeenkomst overeen gekomen om de opgravingswerken en de archeologische studie te laten verrichten door het IAP volgens de toen geldende regelgeving.

Pas in 2008 werd een eerste vergadering bijeengeroepen om dit project verder te bespreken en om concrete afspraken te maken over het archeologisch onderzoek van dit terrein. In grote lijnen werden de afspraken gevolgd die bij de opmaak van dit dossier in 2005 werden overeengekomen. De opgraving zou door het VIOE (opvolger van het IAP) worden uitgevoerd. Het Tongershuis cvba zou de bijkomende kosten op zich nemen: o.a. machinekosten, werfinrichting, werfkeet,... Wekelijks zou een werfvergadering worden gehouden die werd bijgewoond door de betrokken partijen. Het terrein nam een totale oppervlakte in van 30 x 65 m. Er werd alleen opgegraven in het oostelijk deel van het terrein, daar alleen hier kelders zouden worden uitgegraven over een oppervlakte van 20 x 22m. De opgravingsstermijn werd vastgelegd van 07/07/2008 tot 06/10/2008. Daar de afbraakperiode van de nog bestaande gebouwen vertraging opliep kon de opgraving pas starten op 10/07/2008 (fig. 5 en 6). De opgraving werd beëindigd en het terrein werd archeologisch vrijgegeven op 10/10/2008. Het opgravingswerk werd uitgevoerd door twee archeologen, zes arbeiders en enkele studenten. Het tekenwerk werd verricht door een tekenaar van het VIOE² en de meetpunten werden uitgezet door de landmeter van het VIOE.

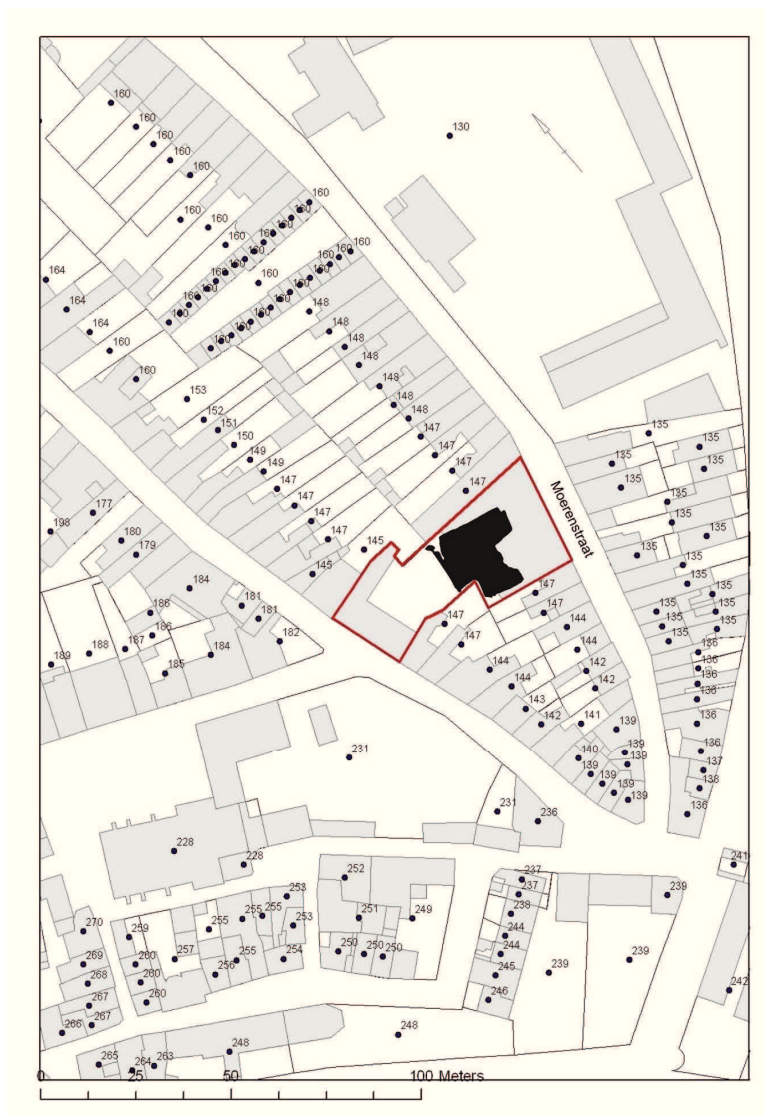
FIG. 1 Topografische kaart met aanduiding van de site³.

¹ Het huidige Agentschap Onroerend Erfgoed.

² Het huidige Agentschap Onroerend Erfgoed.

³ © 2006 Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen.

FIG. 2 Kadasterkaart met aanduiding van de site en de onderzochte werkput⁴.

FIG. 3 De ingang van het oude gebouw van het Koninklijk Atheneum te Tongeren voor het gedeeltelijk werd afgebroken en geresatureerd.

⁴ © 2006 Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen.

FIG. 4 Het gebouw dat onderdak gaf aan de keuken en een deel van de refter van het Koninklijk Atheneum te Tongeren voor het werd afgebroken.

FIG. 5 Achterzijde van de bestaande gebouwen voor de afbraak.

FIG. 6 Het terrein na het aanleggen van het eerste werkvlak.

1.2 DANKWOORD

Veel dank gaat naar Mevr. Inge Gaublomme en Dhr. Marnix Croux (Tongershuis cvba), die ons de nodige tijd gaven om de opgraving tot een goed einde te brengen. Ook de aannemer Marc Thonissen, Thomas Vanmierlo en Lode Decoster (Bouwbedrijf Driessen) en zijn werknemers willen we hierbij danken voor de logistieke steun en allerhande hulp die zij ons bezorgden tijdens de opgraving. Ook zorgden zij voor de werfinrichting zodat de ploeg van het VIOE een goed onderkomen had tijdens koude en regen. Dank aan Dhr. De Schaetzen Bernard (architect) voor zijn interesse en zijn bezoeken aan de opgraving.

Onze dank gaat ook uit naar de medewerkers van het Onroerend Erfgoed: dank aan Johan Van Laecke voor zijn meetwerk en het digitaliseren van de plannen, aan Katrien Cousserier en Annelies De Roek voor het maken van de kaartjes, aan André Detloff voor het tekenwerk, aan de arbeiders, Michel Castermans⁵, Michel Mulleners, Rudi Roosen, René Schoofs, Jurgen Staf, Joël Saeren⁶, Richard Swijzen⁷, Joseph Wijnants en de studenten, Veerle Koekelkoren (Universiteit Leiden), Emmy Nijssen (Universiteit Gent), Merel Motten (Universiteit Gent), Nele Vaneylen (Universiteit Gent) en Veerle Caelen (KULeuven) voor het veldwerk, aan Ansjie Cools⁸ voor de restauratie van het glas, aan Hans Denis en Kris Vandevorst, die zorgden voor de professionele foto's, aan Ingrid In 't Ven voor het verbeteren van de bibliografie en aan Nele Van Gemert voor de hulp bij de layout. Stefaan Nijssen willen we bedanken voor zijn informatie die hij voor ons opzocht in verband met de afgebroken gebouwen en de tekst die hij schreef voor dit rapport.

Ingrid Vanderhoydonck en Raf Ribbens van het toenmalige Agentschap R-O Vlaanderen⁹ leverden belangrijke ondersteuning en interesse voor het project.

Speciale dank aan Dhr. Josef Welzel (Bundesfachschule des Glazerhandwerkes, Hadamar, Duitsland), Mevr. Annelies Koster (Conservator archeologie, Museum het Valkhof, Nijmegen, Nederland), Dhr. Ronny Meyers (restaurator, Museum het Valkhof, Nijmegen, Nederland), Dhr. François Van den Dries (glasspecialist, Nederland) en Mevr. Liesbeth Van Camp (depotbeheerder OE) die ons, op een studiedag te Tongeren¹⁰ informatie bezorgden over het aangetroffen diatreetglas.

---

⁵ Ondertussen met pensioen.

⁶ Overleden in 2010.

⁷ Ondertussen met pensioen.

⁸ Heeft ondertussen het Agentschap Onroerend Erfgoed verlaten.

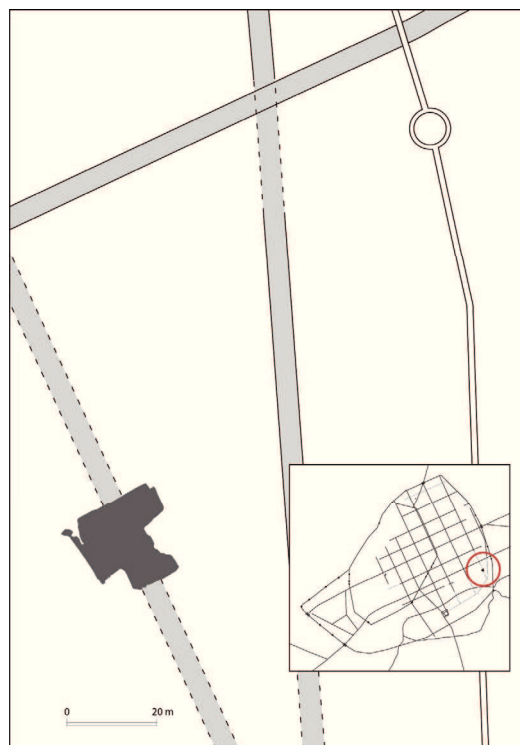
⁹ Het huidige Agentschap Onroerend Erfgoed.

¹⁰ Deze bijeenkomst vond plaats op 21/02/2010 te Tongeren.

2. Topografie en situering van de opgraving

Het opgravingsterrein, ca. 30 x 65m, bevindt zich tussen de Moerenstraat en de Kielenstraat en ligt binnen de 2de eeuwse en de 13de eeuwse stadsmuren van Tongeren (fig. 7). In de Romeinse tijd liep een N-Z-georiënteerde straat van het dambordplan doorheen het terrein. Vanaf de late middeleeuwen was het begrensd door de Moerenstraat en de Kielenstraat, twee verbindingswegen die het stadscentrum met de Jekervallei verbonden en naar de nog rechtstaande, onlangs gerestaureerde, Moerenpoort lopen. Het perceel bevindt zich op de zuidelijke helling van de Tongerse heuvel (fig. 8). Voorafgaande archeologische opgravingen in de buurt werden verricht aan de Clarissenstraat (fig. 9). Een eerste aan de zuidzijde van de Clarissenstraat in de tuin van het voormalige Clarissenklooster¹¹. Naast sporen van 1ste en 2de eeuwse houtbouw werden er sporen van een bekiezelde straat van het dambordplan en bijhorende gracht aangetroffen. Verder waren er meerdere kuilen, sporen van een stenen gebouw met verschillende bouwfazen uit de 2de eeuw en een hypocaust. Er werd eveneens veel middeleeuws pottenbakkersafval gevonden¹². Ten noorden van de Clarissenstraat werd in de periode van 2001 tot 2005 een opgraving uitgevoerd¹³. Ook hier werden Romeinse houtbouw, steenbouw, een hypocaust, meerdere kelders, oventjes en kuilen aangetroffen¹⁴. Opvallend was hier een Merovingisch graf en talrijke sporen uit de late-middeleeuwen. Speciaal te vermelden is een middeleeuwse pottenbakkersoven (15de eeuw) met grote hoeveelheden misbaksels. Ten zuiden van de opgraving aan de Moerenstraat werd in 1995 en 1996 opgegraven aan de Kielenstraat, net binnen de 13de eeuwse Moerenpoort¹⁵. Hier werden naast Romeinse sporen ook sporen uit de middeleeuwse periode aangetroffen. Uit de Romeinse tijd dateren de rand van een N-Z-gerichte straat van het Romeinse dambordplan, enkele muurfunderingen en paalkuilen die werden geïnterpreteerd als aanzet van een brug over de Jeker. Uit de 14de en 15de eeuw werden sporen van vakwerkhuzen aangetroffen aan weerszijden van een in steen aangelegd pad¹⁶.

FIG. 7 Ligging van het opgravingsterrein ten opzichte van het Romeinse stratennet.

¹¹ CAI nummer: 50394.

¹² De Boe 1980; De Boe 1981a; De Boe 1981b.

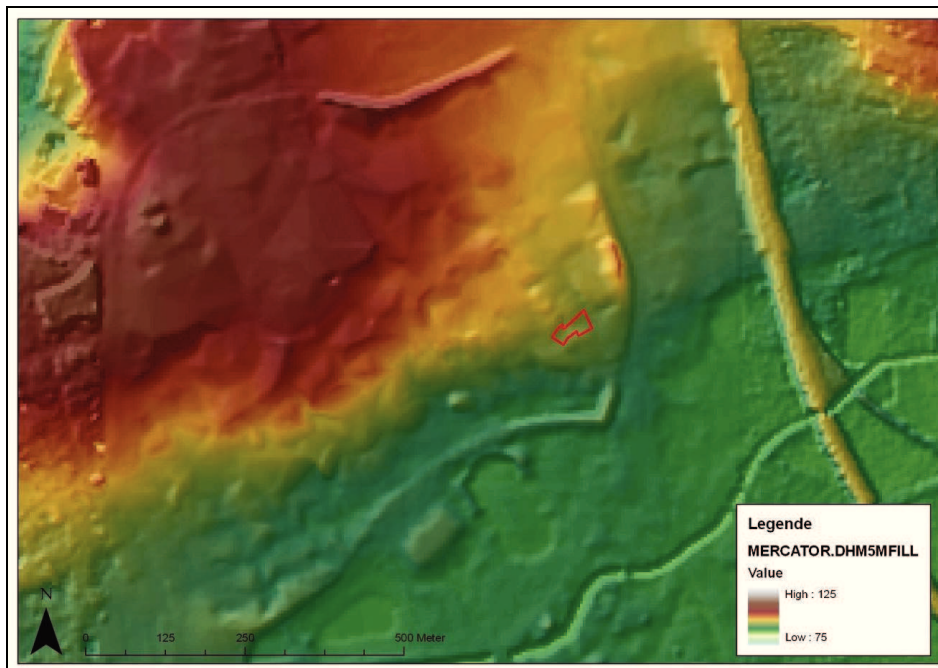
¹³ CAI nummers: 51391 en 700388.

¹⁴ Hensen *et al.* 2003; Hensen *et al.* 2004; Hensen *et al.* 2006; Pauwels *et al.* 2005.

¹⁵ CAI nummer: 51936.

¹⁶ Vanderhoeven *et al.* 1998a; Vanderhoeven *et al.* 1998b.

Een noodopgraving in de Moerenstraat Te Tongeren (Prov. Limburg).

FIG. 8 DHM met aanduiding van de site¹⁷.

FIG. 9 Kaart van de CAI met de nabijgelegen vindplaatsen/opgravingen¹⁸.

¹⁷ © 2006 Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen.

¹⁸ © 2006 Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen.

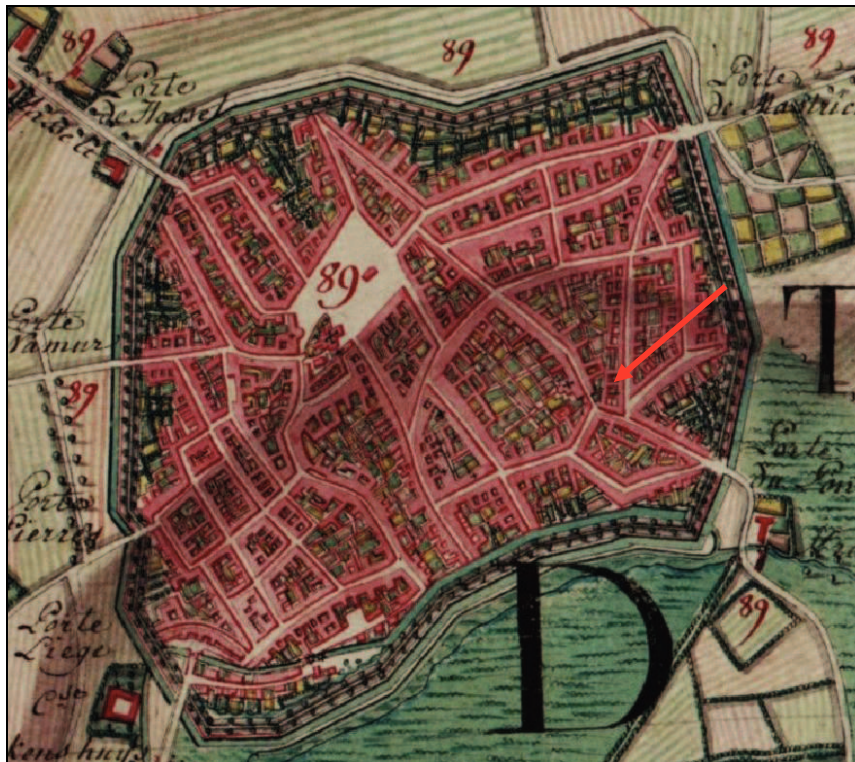
3. Historische schets van het onderzochte perceel

3.1 INLEIDING

Op het perceel stonden verschillende gebouwen. Een eerste gebouw, dat in Interbellum stijl (Deco) werd opgetrokken, bevond zich aan de zijde van de Moerenstraat en bevatte de ingang naar de bureaus, de refter en een binnenplaats van de school. Het tweede gebouw, dat er uitzag als een hangar, behoorde eerst toe aan La Tenture¹⁹ en werd later door het Atheneum gekocht. Na herinrichting werd het een deel van de refter en werd er de keuken in ondergebracht. Aan de oostzijde van het perceel, de zijde van de Kielenstraat bevond zich een neoklassiek gebouw²⁰. Dit was de voormalige Tenture, een behangpapierfabriek die in 1932 ten gevolge van de depressie zijn deuren moest sluiten.

3.2 HISTORISCHE EN CARTOGRAFISCHE SCHETS

De kaart van Graaf de Ferraris uit 1777 geeft ons weinig informatie over het hier besproken perceel en leert ons weinig concreets over de invulling ervan (fig. 10). De Atlas der Buurtwegen uit 1841 (fig.11) toont ons aan de zijde van de Kielenstraat duidelijk een woning in L-vorm. Aan de Moerenstraat staat er geen gebouw aangeduid en lijkt het terrein leeg te zijn. Het gereduceerd kadaster uit 1848-1854 toont ons eveneens alleen het L-vormige gebouw aan de zijde van de Kielenstraat en ook hier is het terrein aan de Moerenstraat volledig onbebouwd (fig. 12)

FIG. 10 De plaats van de site aangeduid op de kaart van graaf de Ferraris uit 1777²¹.

¹⁹ Baillien 1995, 178. Wordt ook 'La Manufacture de Papiers Peints' genoemd.

²⁰ Schlusman 1990, 169.

²¹ © KBR: kaartblad 169: Tongeren.

FIG. 11 De plaats van de site aangeduid op de Atlas der Buurtwegen uit 1841²².

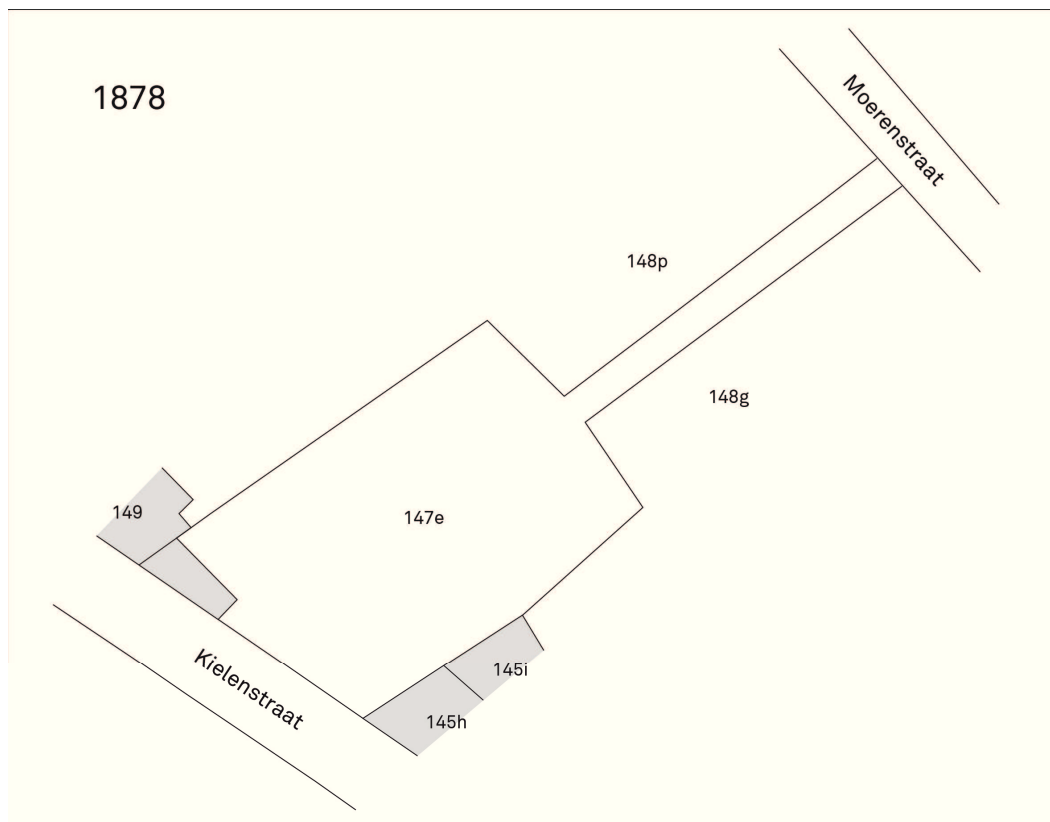
FIG. 12 De plaats van de site aangeduid op het gereduceerd kadaster uit 1848-1854²³.

²² © GIS.Limburg.

²³ © NGI.

Om meer te weten te komen over de uiteindelijke invulling van het perceel, vooral aan de zijde van de Moerenstraat, werden de kadasters van de 19de en 20ste eeuw bestudeerd²⁴.

Het oudste teruggevonden kadasterplan ²⁵, uit 1878, van dit perceel (147e) toont ons slechts een klein gebouw parallel met de Kielenstraat (fig. 13). De rest is onbebouwd en een kleine doorgang geeft op de Moerenstraat uit. In 1919 werd er in de bestaande gebouwen aan de Kielenstraat een werkplaats voor het vervaardigen van behangpapier opgericht. Het volledige terrein, terug te vinden op het kadasterplan van 1922, behoorde toe aan deze maatschappij (fig. 14). Door het grote succes van de verkoop van behangpapier werd er uitgebreid en een fabrieksuitbouw opgetrokken²⁶. Of het hier het gebouw betreft dat later wordt opgenomen in de refter van het Koninklijk Atheneum, is moeilijk te zeggen. Met grote zekerheid kunnen we wel stellen dat dit fabriekachtige gebouw, dat in 2008 werd afgebroken, in het midden van de jaren twintig van vorige eeuw kan gedateerd worden²⁷ (fig. 15). De fabriek overleefde echter de depressie van 1932 niet en ging uiteindelijk failliet. Het grote perceel (147h) werd na beslissing van de aandeelhouders verkaveld in verschillende loten²⁸. Deze verkaveling is terug te vinden op het kadaster van 1938 (fig. 16).

FIG. 13 Het onderzochte perceel op het kadasterplan uit 1878²⁹.

²⁴ Oprechte dank aan Stephane Nijssen, die ons deze gegevens verschaftte en de nodige mondelinge informatie i.v.m. dateringen doorspeelde.

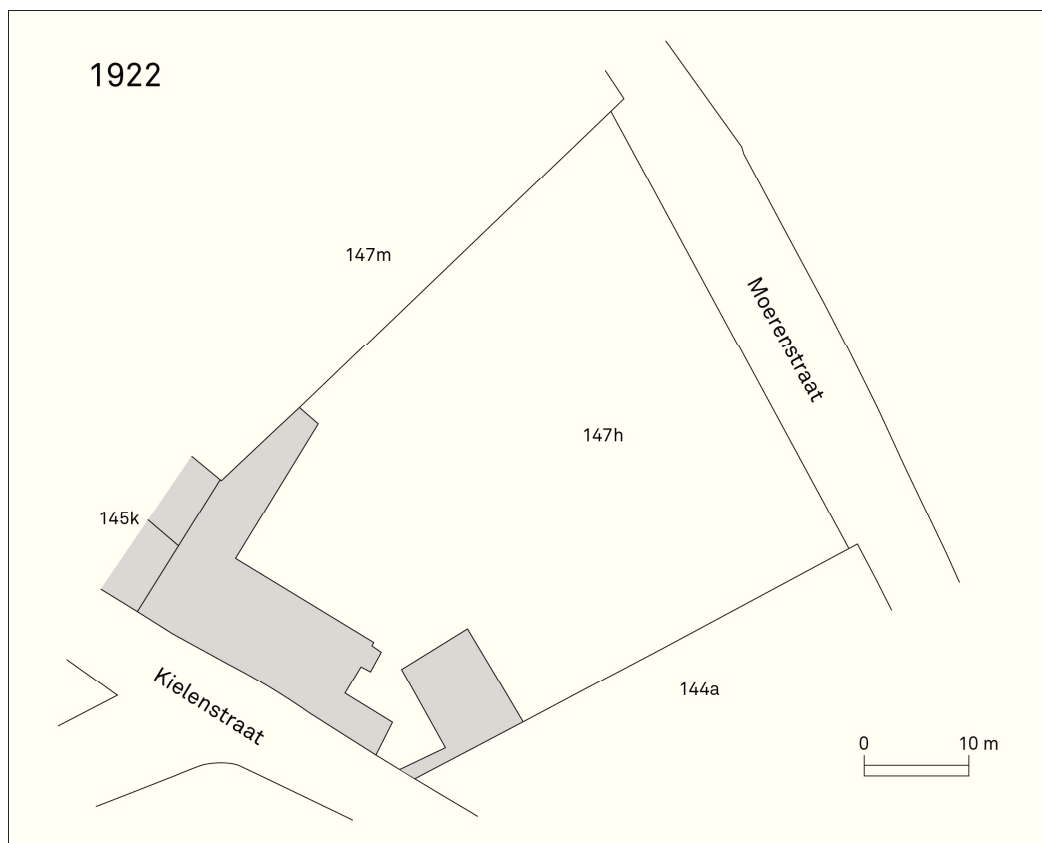
²⁵ Al de gebruikte kadasters werden door Stephane Nijssen bestudeerd op het kadaster van de stad Tongeren.

²⁶ Baillien 1995, 178.

²⁷ Informatie doorgespeeld door Stephane Nijssen die zich baseert op de stijlkenmerken van de voorgevel aan de Moerenstraat: typische plint in breuksteen en de hoekige afwerking van de ramen in pre-Deco.

²⁸ Baillien 1995, 178.

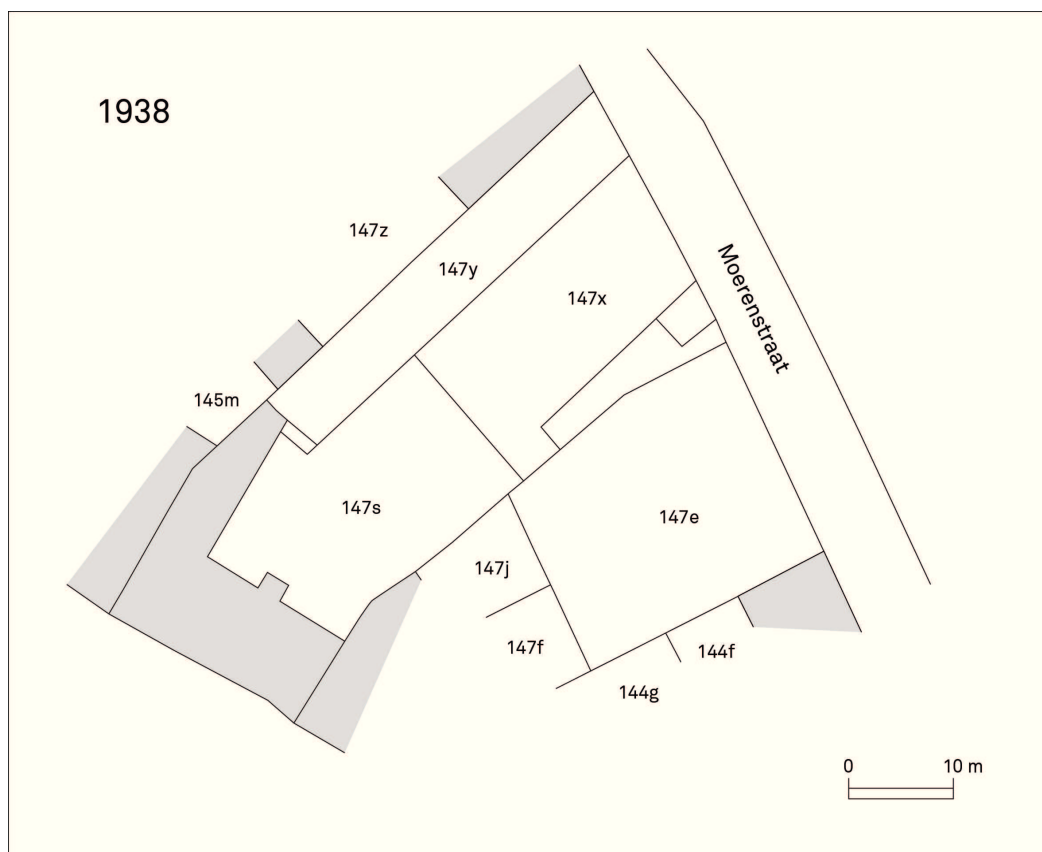
²⁹ De gebruikte kadasterkaarten werden allen geraadpleegd op het kadaster van Tongeren door Stephane Nijssen en overgetekend en vereenvoudigd.

FIG. 14 Het onderzochte perceel op het kadasterplan uit 1922.

FIG. 15 Detail van de ramen in pre-Deco stijl van het in 2008 afgebroken fabrieksgebouw en latere refter van het Koninklijk Atheneum van Tongeren.

FIG. 16 Het onderzochte perceel op het kadaster van 1938.

FIG. 17 Het onderzochte perceel op het kadaster van 1941: in het groen de gebouwen van de school; in het paars de gebouwen van de wasserij.

Het totaal van percelen van de Moerenstraat tot aan de Kielenstraat kwam uiteindelijk deels in handen van de staat die er een meisjesschool oprichtte, waarvan de nieuwbouw in 1941 werd opgeleverd³⁰. Een deel van de gebouwen, ook het neo-classicistisch gebouw aan de Kielenstraat, werd hergebruikt en herbestedemd en in het aansluitende nieuwe opgetrokken gebouw dat in 1941 werd opgeleverd, bevond zich de ingang naar het complex (fig. 17).

Het pas ingerichte gebouw maakte deel uit van de modernisering van het Rijksonderwijs in Tongeren. In het kader hiervan werden al in juli 1937 in de Vermeulenstraat³¹ de nieuwe gebouwen van het Koninklijk Atheneum feestelijk geopend³². Deze gebouwen waren uitgerust met moderne klassen, laboratoria en een zwembad, het geheel werd uitgevoerd in een Interbellumstijl (deco). Ook de gebouwen in de Moerenstraat waren in deze stijl en vergelijkbaar met de gebouwen van het Atheneum, alleen kleiner van omvang. Op het gelijkvloers bevond zich de keuken, refter en enkele burelen. De bovenverdieping was volledig ingedeeld in klaslokalen en bergingsruimte. Achter het gebouw bevond zich een binnenkoer die gebruikt werd als speelplaats³³.

Naast de voormalige school bevindt zich een gebouw uit ongeveer dezelfde periode, midden/eind jaren 1930, waarin een wasserij werd onder gebracht, namelijk de wasserij Iris (fig. 18). Oorspronkelijk bevond een deel van de wasserij zich ook op de binnenkoer van de school.

Op het einde van WOII (1944), werden de gebouwen gebruikt voor het onderbrengen van Amerikaanse soldaten. Tijdens deze periode werden er een aantal aanpassingen doorgevoerd, o.a. het installeren van douches. Na de bevrijding werden er ook voor korte tijd collaborateurs opgesloten. Na de oorlog werden de gebouwen opnieuw ingenomen door de meisjesschool, het Rijksinstituut voor Technisch Onderwijs (RITO). Aan de overzijde van de straat werden in de jaren 50 een aantal bijkomende gebouwen van het RITO gebouwd.

Aan de zijde van de Kielenstraat bevond zich een neoklassiek gebouw met een 17de eeuws diephuisdeel en een verlenging uit begin 20ste eeuw, de voormalige Tenture. Ook deze gebouwen maakten deel uit van het RITO.

In het begin van de jaren 1960 worden er in de Moerenstraat, vlak bij de Clarissenstraat, voor het Koninklijk Atheneum nieuwe gebouwen opgericht. In het schooljaar 1964-1965 verhuisde het Atheneum van de Maastrichterstraat/Vermeulenstraat naar de nieuwe locatie en vanaf dan worden ook de voormalige gebouwen van het RITO door het Atheneum in gebruik genomen en maken deze deel uit van het grotere schoolcomplex.

De oude gebouwen van de vroegere meisjesschool worden in 1982 nog voor een deel aangepast (fig. 19).

FIG. 18 Zicht aan de zijde van de Moerenstraat op de gebouwen van de wasserij in 2008.

³⁰ Volgens kadaster gegevens werd dit gebouw opgetrokken voor de Rijksmiddelbare School voor Meisjes (technisch onderwijs).

³¹ Huidige Vermeulenstraat.

³² Baillien 1995, 202.

³³ Deze toestand vinden we terug op een kadasterplan waar de ligging van de schoolgebouwen wordt weergegeven op 01/01/1982.

Eind jaren 1980 komt aan de overzijde van de straat in de gebouwen van het Atheneum een kinderopvang. Deze verhuist in september 1994 naar de gebouwen aan de zijde van de Kielenstraat, waar de vzw. Kinderparadijs tot 1998 haar activiteiten blijft verder zetten. Op dat ogenblik is de toestand van deze gebouwen zeer slecht en wordt men genoodzaakt er de kinderopvang stop te zetten. In de zomer van 2008 worden alle gebouwen op het perceel, buiten het neo- classisistisch gebouw aan de Kielenstraat inclusief de uitbouw en het Interbellum gebouw, met uitzondering van de ingang van de school, afgebroken.

FIG. 19 Plan uit 1982 met de indelingsaanpassingen aan de binnenzijde van het schoolgebouw.

4. Resultaten van het archeologisch onderzoek

4.1 INLEIDING EN WERKWIJZE ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

Zoals reeds vermeld werd na de afbraak van de bestaande gebouwen onder begeleiding van een archeoloog van het Agentschap Onroerend Erfgoed, het terrein afgegraven tot net onder de zwaar verstoorde bovenste laag van het terrein. De afgegraven grond werd door de aannemer direct weggevoerd. Bij aanvang van het project werd verwacht dat een hele reeks opgravingsvlakken zou moeten worden aangelegd, maar uiteindelijk werden het er maar twee. Al gauw werd duidelijk dat in de loop van de geschiedenis door middeleeuwse en postmiddeleeuwse uitgravingen en door het bouwen van recentere gebouwen³⁴ tijdens het interbellum, talrijke Romeinse en latere sporen werden weggegraven.

Elk werkvlak werd volledig opgekuist en ingetekend (fig. 20, 21 en 22). Het eerste afgewerkte werkvlak werd, per spoor tot op de diepte van het tweede werkvlak omgespit om aldus de archeologische vondsten in te zamelen. Daarna werd de losgespitte grond machinaal afgeschaafd en verwijderd tot op het niveau van het tweede werkvlak.

Er werd na het doorsnijden en uithalen van de aanwezige sporen (fig. 23) een laatste keer een graafmachine bijgehaald om één grote kuil, die later een steenbakkersoven bleek verstoord te hebben, te doorsnijden en de werkput naar het westen toe enkele meters uit te breiden. Op deze smalle strook werd een bakstenen en betonnen constructie aangetroffen.

FIG. 20 *Het opschonen van vlak 2 op het terrein.*

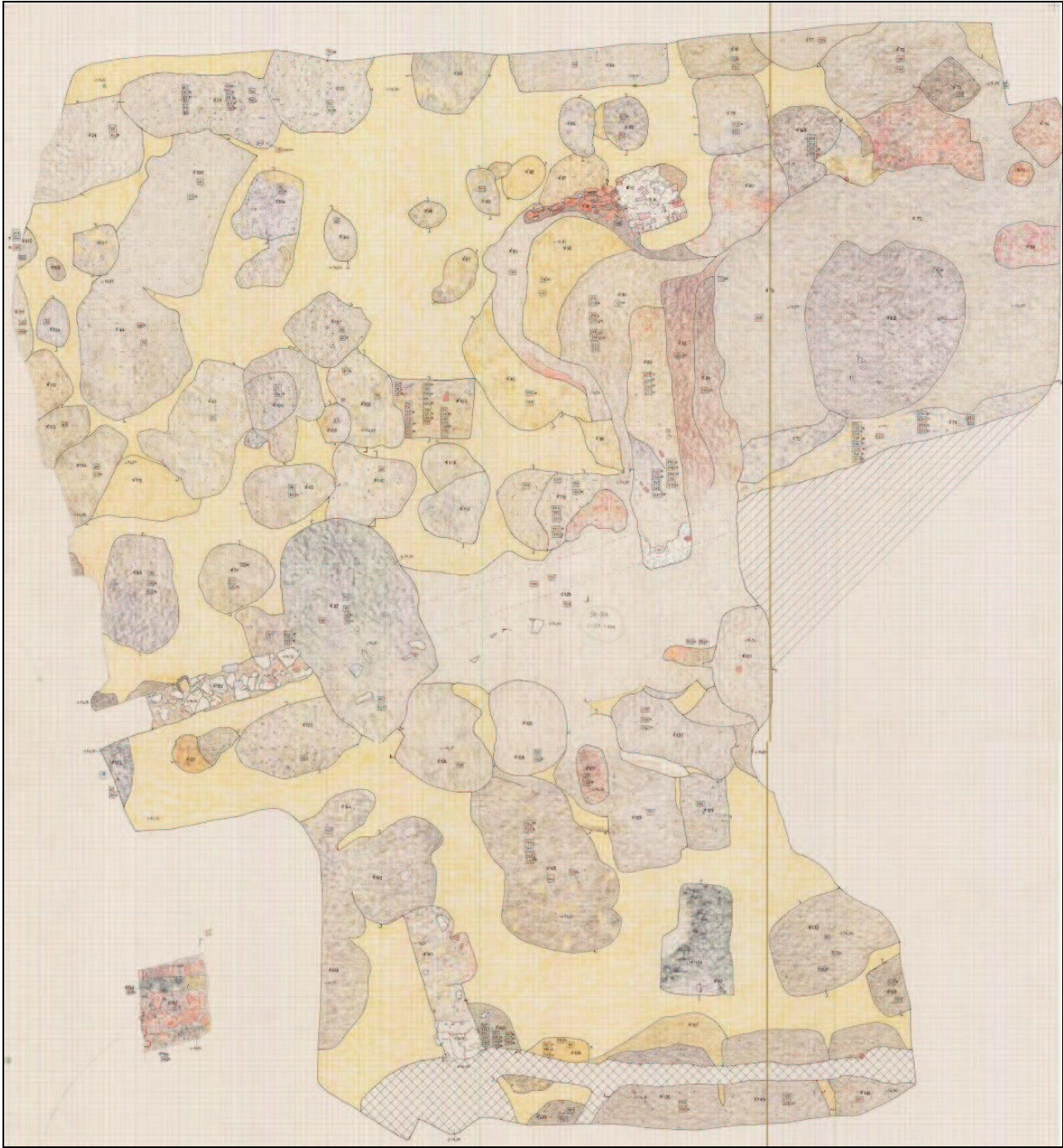
³⁴ Zie 3.2.

FIG. 21 *Veldtekening van werklak 1.*

FIG. 22 Veldtekening van werklak 2.

FIG. 23 *Werkzaamheden op het terrein: doorsnijden en intekenen van de sporen.*

4.2 DE ARCHEOLOGISCHE SPOREN EN HET ARCHEOLOGISCH MATERIAAL

4.2.1 Inleiding

Bij het uitgraven van de werkput werd in de profielen onmiddellijk duidelijk dat onder de puinlaag de natuurlijke ondergrond direct zichtbaar was (fig. 24). Alleen de diepere sporen, zoals kuilen en beerputten waren bewaard (fig. 25). Romeinse bewonings-, afval- en brandlagen en zelfs de normaal te verwachten paal- en uitbraaksporen en/of muren werden niet aangetroffen, alleen de restanten van enkele kuilen. Ook de verwachte Romeinse straat van het dambordplan werd niet aangetroffen. Dit is een beeld dat vroeger al werd vastgesteld op andere opgravingsterreinen in de nabijgelegen Clarissenstraat. Ook daar waren grote delen van de Romeinse sporen vernield door laat- en postmiddeleeuwse afgravingen voor het winnen van leem, waarna de uitgravingen en kuilen met afval werden opgevuld. De sporen uit de latere perioden waren op deze opgraving talrijk aanwezig en ook de funderingen van de recent afgebroken gebouwen konden geregistreerd worden.

FIG. 24 *Westelijk deel van het noordprofiel.*

FIG. 25 *Voorbeeld van een recente opgevulde kuil.*

4.2.2 Het archeologisch materiaal

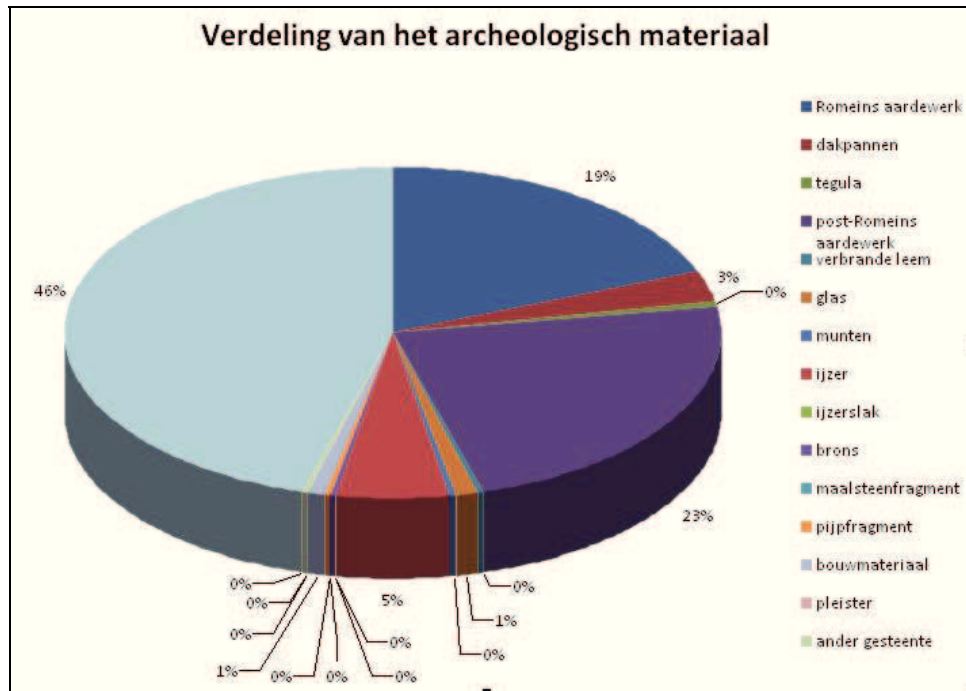
In totaal werden tijdens de opgraving 4401 archeologische vondsten verzameld (tabel 1 en fig. 26). De grootste vondstencategorie is het dierlijk bot (45,6%), gevolgd door het post-Romeins aardewerk (23,13%) en het Romeins aardewerk (18,97%). Drie vondstcategorieën zijn nog goed vertegenwoordigd: ijzeren voorwerpen (5,48%)³⁵, dakpannen (3,02%)³⁶, en glas (1,14%). De andere vondstcategorieën zijn steeds minder dan 1%. De Romeinse aardewerkvondsten, het glas en de dakpanfragmenten komen vooral uit één spoor, een beerput (spoor 100) die in het volgende hoofdstuk wegens de uitzonderlijke vondsten apart zal worden besproken. Het post-Romeins aardewerk is meer verspreid over de talrijke kuilen van de opgraving maar twee kuilen vlak tegen het noordprofiel van de werkput hadden toch het meest opmerkelijke aardewerkmateriaal in hun opvulling. (sporen 22 en 23). Deze twee kuilen worden eveneens apart besproken. Het archeologisch vondstmateriaal werd geteld maar niet verder onderzocht.

Vondstcategorie	N	%
Romeins aardewerk	835	18,97
dakpan	133	3,02
tegula	19	0,43
post-Romeins aardewerk	1018	23,13
verbrande leem	16	0,36
glas	50	1,14
munten	11	0,25
ijzer	241	5,48
ijzerslak	3	0,07
brons	9	0,2
maalsteenfragment	1	0,02
pijpfragment	7	0,16
bouw materiaal	37	0,84
pleister	7	0,16
ander gesteenten	4	0,09
steenkool	3	0,07
bot	2007	45,6
Totaal	4401	99,99

TABEL 1 Overzicht van de verschillende vondstcategorieën.

³⁵ Hierbij zijn eveneens de talrijke nagels geteld die 4/5 uitmaken van het totaal.

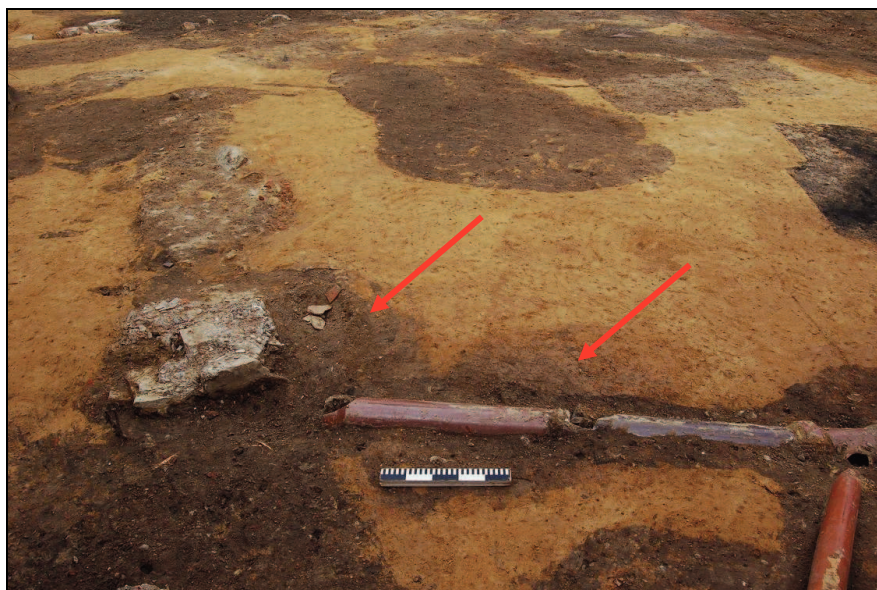
³⁶ Het gaat hier voornamelijk om Romeinse dakpannen die aangetroffen werden in de Romeinse beerput (spoor 100) die later in dit besproken wordt.

FIG. 26 Verdeling van het archeologische materiaal.

4.2.3 De Romeinse sporen en vondsten

Tussen de middeleeuwse en de recentere sporen waren uiteindelijk maar vijf Romeinse sporen overgebleven. Van de verwachte Romeinse straat van het dambordpatroon werd niets aangetroffen. De opvulling van de talrijke recentere kuilen bevatten wel veel kiezels wat er kan op wijzen dat de straat volledig vernield en weggegraven werd in de post-Romeinse periode. Twee Romeinse kuiltjes waren door latere vergravingen en een recente riolering fel verstoord en bleven slechts gedeeltelijk bewaard (fig. 27, fig. 28, fig. 29 en fig. 30: spoor 138 en spoor 140). Twee andere sporen, een restant van een kuiltje en de rand van een paalkuil (fig. 31), konden alleen geregistreerd worden in het westprofiel (fig. 30: spoor 111 en spoor 110). Tenslotte werd er één Romeinse beerput (fig. 32 en fig. 30: spoor 100) aangetroffen die talrijk en uitzonderlijk archeologisch vondstmateriaal opleverde.

FIG. 27 Sporen 138 en 140 in het vlak.

FIG. 28 Doorsnede van spoor 138.

FIG. 29 Doorsnede van spoor 140.

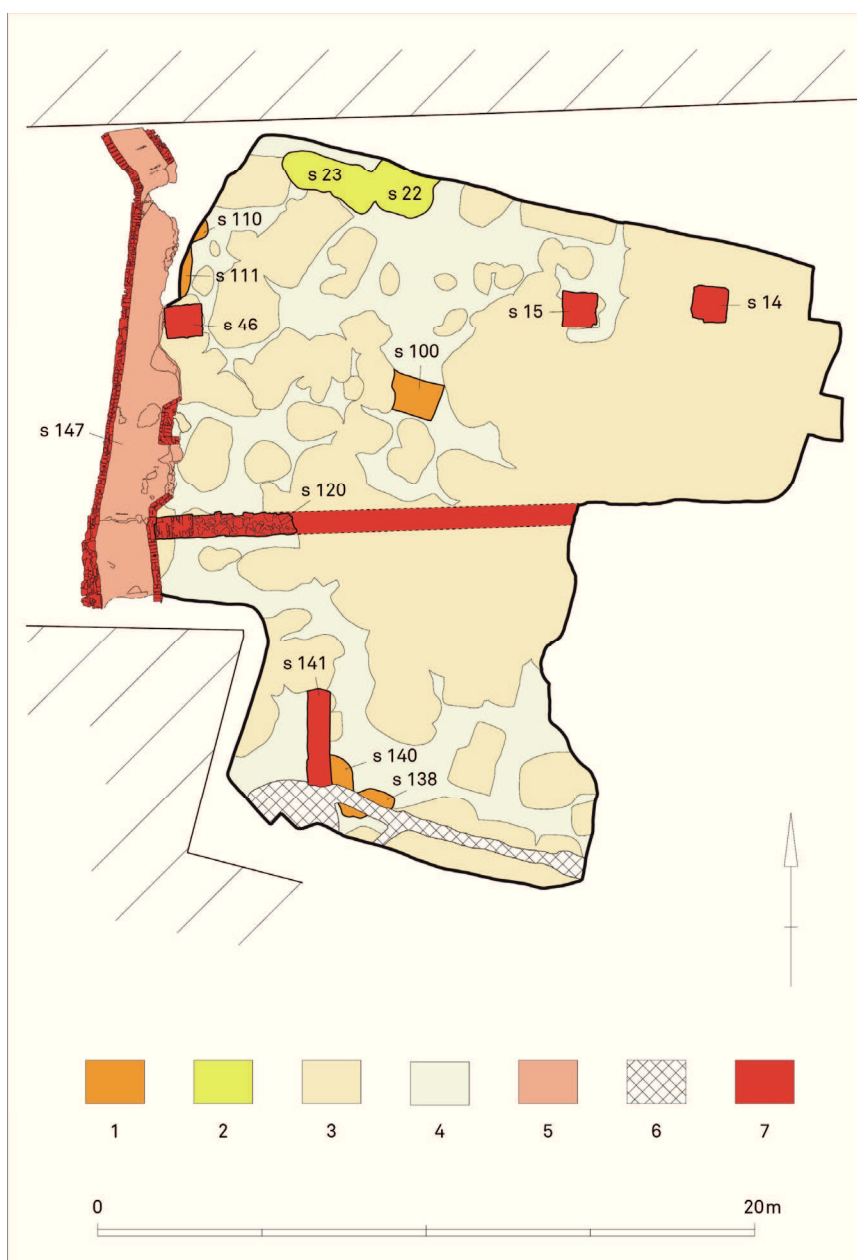

FIG. 30 Overzichtsplattegrond van de aanwezige Romeinse, middeleeuwse en recente sporen: 1: Romeinse sporen; 2: in detail besproken laatmiddeleeuwse kuilen; 3: post-Romeinse sporen; 4: vaste bodem; 5: beton; 6: zeer recente verstoringen; 7: bakstenen constructie.

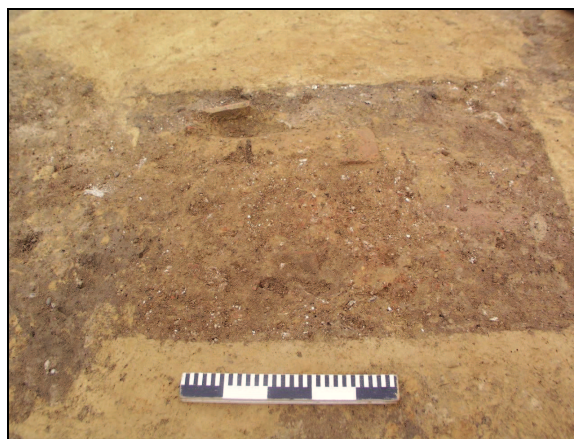

FIG. 31 Spoor 110 in het westprofiel.

FIG. 32 Werkvlak 2 met enkele middeleeuwse sporen en de Romeinse beerput (spoor 100).

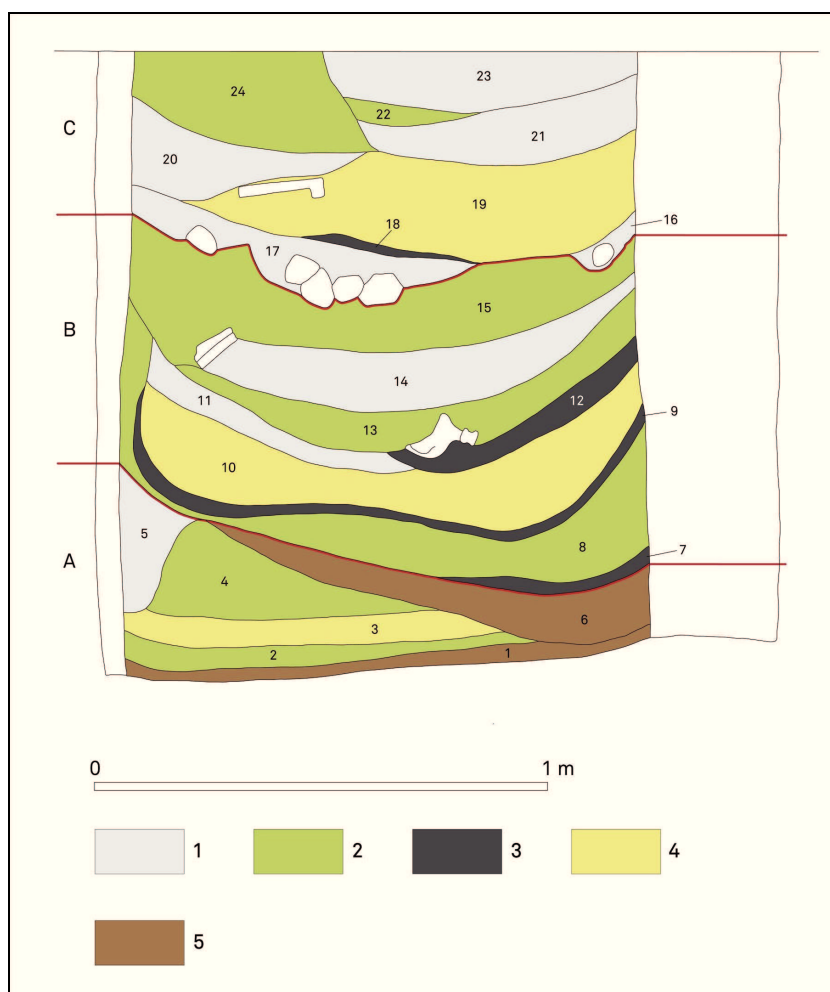
De beerput bestond uit een houten bekisting van ca. 1,10 m x ca. 1,10 m, geplaatst in een kuil van ca. 1,10 m x ca. 1,60 m (fig. 22 en 33). Ze was nog over een diepte van ongeveer 1,70 m bewaard. Het hout van de bekisting was volledig vergaan. Het bewaarde gedeelte van de vulling (fig. 34) bestaat uit 24 lagen die in een vijftal types verdeeld kunnen worden (fig. 35): (1) grijsbruine lagen met verpulverde mortel en ander bouwpuin, (2) grijsgroene lagen met nederzettingsafval, (3) zwarte, over het algemeen dunne lagen met houtskoolrijke vulling, (4) gele, vrijwel schone lagen leem en (5) bruine lagen met grote hoeveelheden gemineraliseerd organisch materiaal. Al deze lagen komen in drie pakketten voor. Het onderste pakket bevat opvullingen uit de gebruikstijd van de beerput. Daar situeren zich ook alle lagen van het type 5. Het middelste pakket is de eerste dichtgooifase van de beerput. Het bevat grote hoeveelheden nederzettingsafval, hoofdzakelijk aardewerk en dierenbot. Het bovenste pakket vertegenwoordigt een tweede dichtgooifase (fig. 36). Het bevat alle lagen van het type 1, waarin veel bouwpuin zit, voornamelijk dakpanfragmenten en mortelproppen, die oorspronkelijk gediend hebben om tegulae en imbrices aan elkaar te hechten (fig. 37 en 38).

FIG. 33 De Romeinse beerput in het vlak.

FIG. 34 Doorsnede van de Romeinse beerput.

FIG. 35 Tekening van de doorsnede van de Romeinse beerput: 1: grijsbruine lagen met verpulverde mortel en ander bouwpuin; 2: grijsgroene lagen met nederzettingsafval; 3: zwarte lagen met houtskoolrijke vulling; 4: gele lagen leem; 5: bruine lagen met grote hoeveelheden gemineraliseerd organisch materiaal.

Fig. 36 Opvullingslaag van de Romeinse beerput met talrijke mortel- en dakpanfragmenten.

FIG. 37 Mortelproppen.

FIG. 38 Mortelproppen.

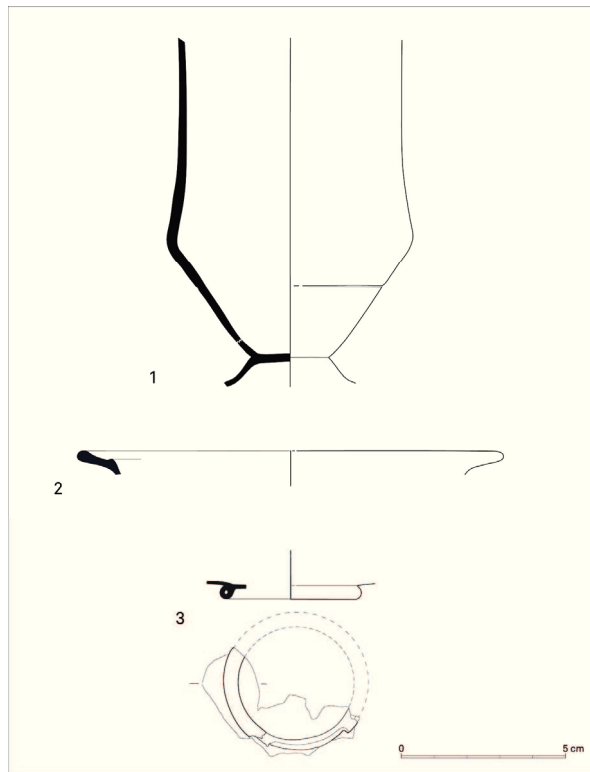
De onderste laag van het onderste opvullingspakket (fig. 39) bevatte een bijzondere set vondsten (fig. 40, 1). Het betreft talrijke fragmenten van een glazen bord (fig. 41, 2), een glazen beker, versierd met een ingeslepen groef (fig. 41, 1), en van een diatreetglas (fig. 42). Voorts is een los glazen bodemfragment geborgen (fig. 41, 3), dat zowel tot de beker met ingeslepen groef als het diatreetglas kan behoord hebben. Beiden missen immers een passend bodemstuk.

FIG. 39 De onderste laag met de glasfragmenten wordt zorgvuldig opgegraven.

FIG. 40 Een deel van de oogst van glasfragmenten uit de onderste laag van spoor 100.

FIG. 41 Glasvondsten uit spoor 100.

FIG. 42 Glasvondsten uit spoor 100.

Het diatreetglas is een conische beker, die qua vorm overeenkomt met de bekers van het type Isings 21. Dergelijke bekers kunnen onversierd zijn, of ingeslepen en beschilderde decoraties hebben. Een uitgeslepen diatreetversiering is ook mogelijk. De vorm circuleert vanaf het midden van de 1ste eeuw tot in het eerste kwart van de 2de eeuw, met een piek omstreeks de eeuwwisseling. Het Tongerse exemplaar is vervaardigd in kleurloos glas, dat sterk verweerd en zgn. versuikerd is. Een groot aantal van de talrijke geborgen glasscherven, vaak zeer kleine fragmenten, kon aan de diatreetbeker toegeschreven worden. Vrijwel onmiddellijk aansluitend op de opgraving werd dan ook een restauratie uitgevoerd. De beker heeft een geprofileerde rand met een diepe groef tussen twee ribbels (fig. 43). Deze rand heeft een (gereconstrueerde) doormeter van ca. 10 cm. De bewaarde hoogte bedraagt 9 cm, maar, zoals gezegd, ontbreekt de bodem. De wand is met een drietal motieven versierd: een blad- of bloemknop (fig. 44), een lier (fig. 45) en een twijg met eikenblaadjes en een eikel. De laatstvermelde twijg komt uit één stengel voort, waaruit tweemaal twee eikenblaadjes in V-vorm naar links en naar rechts zijn georiënteerd. De eikel is naar boven gericht (fig. 43). De nerven van de eikenblaadjes zijn met groeven gemarkeerd. Op de basis van de eikel is een ruitvormig patroon met groeflijnen aangebracht. Het glas is uiterst dun geslepen en het reliëf bijzonder fijn afgewerkt.

FIG. 43 De gerestaureerde diatreetbeker uit spoor 100.

FIG. 44 Detail van de gerestaureerde diatreetbeker uit spoor 100.

De meest verwante parallel voor de Tongerse vondst is een beker van gelijkaardige vorm en met gelijkaardige versiering, aangetroffen in een rijk graf van Nijmegen³⁷. Deze beker heeft aan de rand een diameter van ca. 9 cm en is 13 cm hoog. Van de Nijmeegse beker is de bodem wel bewaard gebleven. Over vrijwel de gehele wand zijn eikentwijgen aangebracht, die qua uitzicht en afwerking geheel met de Tongerse decoratie overeenkomen. Alleen zijn de blaadjes er op een andere wijze georiënteerd. Voorts komt de combinatie van deze vorm en een complexe diatreetversiering nog éénmaal voor³⁸. Het betreft de zgn. Begrambeker, samen met ca. 150 andere, overwegend Romeinse glazen, en met grote hoeveelheden Indisch ivoorsnijwerk en chinees lakwerk in twee schatkamers van een paleis aangetroffen, gelegen te Begram, ca. 60 ten noorden van Kabul in Afghanistan. De Begrambeker is versierd met de vuurtoren van de haven van Alexandrië, waarop Neptunus en twee tritonen staan

³⁷ Koster 1989.

³⁸ Koster & Whitehouse 1989.

afgebeeld. Verder zijn een galei, een zeilschip en een kleine roei- of vissersboot in diatreettechniek aangebracht.

Het Nijmeegse graf, en bijgevolg ook het diatreetglas, kon in de periode van ca. 80 - 100 gedateerd worden. Aanvankelijk dacht men dat de schatkamers van Begram omstreeks het midden van de 3de eeuw waren afgesloten. Recent heerst de overtuiging dat het vondstensemble al aan het einde van de 1ste eeuw of het begin van de 2de eeuw werd verborgen. De Tongerse beerput lijkt in de tweede helft van de 2de eeuw gebruikt te zijn. Mogelijk is de diatreetbeker er op het ogenblik van zijn depositie al een erfstuk. Gelet op het thema van het reliëf van de Begrambeker, de haven van Alexandrië, en de grote verwantschap tussen de bekeraars van Begram, Nijmegen en Tongeren, mogen we Egypte als meest voor de hand liggende herkomst van dit drietal beschouwen, al wordt een herkomst uit Italië ook tot de mogelijkheden gerekend.

FIG. 45 Detail van de gerestaureerde diatreetbeker uit spoor 100.

4.2.4 De post-Romeinse sporen en vondsten

De opgravingszone bevatte naast de weinige Romeinse sporen talrijke laat- en postmiddeleeuwse kuilen (fig. 46 en 47). De uitgravingen waren in eerste instantie leemwinningskuilen, die dan in een tweede fase als afvalkuilen werden gebruikt. Twee van deze kuilen leverden opvallend meer en ouder schervenmateriaal op dan de anderen en worden hier dan ook kort besproken³⁹. Het gaat om spoor 22 en spoor 23 (fig. 48) die zich vlak tegen het noordprofiel van de werkput bevonden (fig. 40). Spoor 22, een kuil met komvormige bodem en enkele opvullingslagen, bevatte enkele scherven Maaslands très cuite aardewerk, een oor van een vetvanger en enkele scherven van roodbakkend aardewerk. Een scherf in Elmpter aardewerk sluit de rij en doet ons de kuil dateren in de 14de eeuw. De tweede kuil, spoor 23, leverde een massa aardewerkscherven op. De kuil sluit aan bij de vorige, is groter dan spoor 22, is eveneens komvormig en vertoont meerdere opvullingslagen. Het aardewerkspectrum varieert hier enorm. Zowel verschillende soorten steengoed: protosteengoed, Siegburg, Raeren, steengoed met een paarse ijzerengobe zijn te herkennen, als Maaslands en roodbakkend aardewerk. Deze laatste soort is het best vertegenwoordigd. Het gaat steeds om roodbakkend aardewerk met loodglazuur. Opvallend was het aantreffen van een quasi complete kruik – alleen de bodem ontbreekt – met een bandvormige rand (type L131 tot L133) met doorn⁴⁰ in roodbakkend aardewerk met één oor (fig. 49 en fig. 50). De kruik wordt gedateerd in de 14de eeuw en de rest van het materiaal lijkt deze datering niet tegen te spreken.

³⁹ Met dank aan Koen de Groot (OE) en Natasja De Winter (ARON) voor de hulp bij de determinatie.

⁴⁰ De Groot 2008, 125-126.

Een grote kuil met meerdere opvullingslagen in het noordoosten van de werkput doorsneet aan beide zijden (fig. 51) een deels bewaarde postmiddeleeuwse baksteenoven⁴¹. In de baksteenoven werden twee maten van bakstenen aangetroffen. 25 x 11-11,5 x 5 en 25 x 7,5-9 x 5 cm (fig. 52). Er werden vijf stookkanalen aangetroffen waarvan er drie aan de westzijde (ca. 36-38 cm breed) (fig. 53) en twee aan de oostzijde (fig. 54), waarvan één verstoord is, en waarvan de breedte dus niet kan bepaald worden. Het andere was 26 cm breed. De aangetroffen stapelgangen zijn 60 cm breed. De ganse oven was minstens 9 m breed en telde in totaal acht stookkanalen en waarschijnlijk acht stapelgangen. Er werden op het terrein geen opgaande muurtjes of uitbraaksporen aangetroffen die direct in verband staan met de resten van de baksteenoven. Een echt loopvlak rond de oven kon niet worden vastgesteld door de talrijke latere vernielingen. De vondsten⁴² uit de grote kuil die de oven doorsnijdt, werden nog niet in detail bestudeerd maar het vondstenmateriaal dat uit de laag kwam die de oven afdekt kan deze ruwweg tussen de 16de en de 18de eeuw dateren.

FIG. 46 *Werkvlak 2 met talrijke laat- en postmiddeleeuwse kuilen.*

⁴¹ Hartoch 2010, 74-78.

⁴² Deze vondsten werden slechts vluchtig bekeken samen met Else Hartoch, depotbeheerder van het Gallo-Romeins museum te Tongeren.

FIG. 47 Doorsnede van een postmiddeleeuwse kuil.

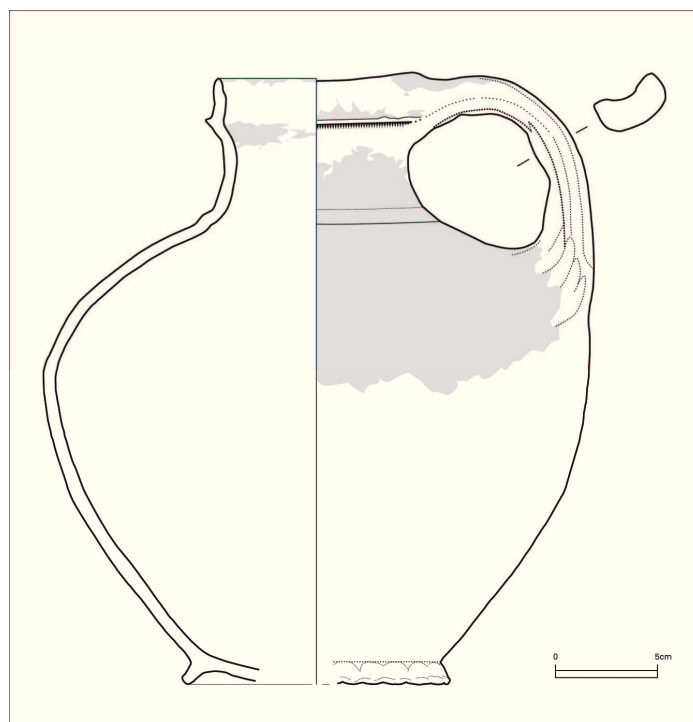

FIG. 48 Doorsnede van kuilen spoor 22 en spoor 23.

FIG. 49 Doorsnede van kuil spoor 122 met de volledige bewaarde kruik in roodbakend aardewerk.

FIG. 50 Tekening van de volledig bewaarde kruik in roodbakkend aardewerk.

FIG. 51 Doorsnede door een postmiddeleeuwse kuil met de twee delen van de baksteenoven.

FIG. 53 Het westelijk deel van de baksteenoven.

FIG. 52 Enkele niet gerecupereerde bakstenen uit het westelijk deel van de baksteenoven.

FIG. 54 Het oostelijk deel van de baksteenoven.

De recentste sporen die werden aangetroffen behoren tot de hoger vermelde afgebroken gebouwen. Naast enkele vierkante funderingsresten in baksteen en witgrijze mortel werden (fig. 55 en fig. 30: spoor 14, spoor 15 en spoor 46) er enkele restanten van muurfunderingen aangetroffen (fig. 56 en fig. 30: spoor 120 en spoor 141) opgebouwd in silexblokken, bakstenen, baksteenfragmenten en witgrijze mortel. Deze sporen behoren alle tot de restanten van het voor de opgraving afgebroken gebouw dat dienst deed als schoolgebouw van het Koninklijk Atheneum te Tongeren⁴³. Het andere gebouw dat de toegang tot de ruimten van het Atheneum bevatte werd alleen aan de achterzijde, afgebroken. Op één van deze muren is nog duidelijk een opschrift⁴⁴ te zien dat er aan herinnert dat dit gebouw tijdens WO II werd gebruikt om Amerikaanse soldaten te kazerner (fig. 57).

FIG. 55 Twee vierkante bakstenen funderingen van de afgebroken refter van het Koninklijk Atheneum Tongeren.

FIG. 56 Muurfundering van de afgebroken refter van het Koninklijk Atheneum Tongeren.

⁴³ De nieuw gebouwde school aan de overzijde van de Moerenstraat werd in gebruik genomen vanaf het schooljaar 1964-1965.

⁴⁴ Het opschrift vermeldt dat de douches beneden te vinden zijn en geeft ook de uren wanneer dit kon gebeuren.

FIG. 57 Amerikaanse opschriften op een binnenmuur van het gebouw van het Koninklijk Atheneum Tongeren.

Bij de kleine uitbreiding van de werkput naar het westen werden de restanten van een betonnen en bakstenen constructie aangetroffen (fig. 30: S147). Deze bestond uit twee parallelle muren opgetrokken in baksteen en ondersteund door een fundering in baksteen (fig. 58). De westelijke muur werd in het zuiden zwaarder gefundeerd met silexblokken en mergelfragmenten. De constructie loopt in het noorden naar beneden en verdwijnt onder het aanpalende gebouw (fig. 59). De functie ervan ontgaat ons. Mogelijk is het een afwateringsinstallatie van de voormalige wasserij die zich ten noorden van het terrein bevond.

FIG. 58 (links) De bakstenen - en betonnen constructie, waarschijnlijk behorende tot de wasserij, vanuit het noorden.

FIG. 59 (boven) Het hellend vlak van de bakstenen - en betonconstructie waarschijnlijk behorende tot de wasserij.

5. Besluit

De opgraving aan de Moerenstraat leerde ons dat niet overal te Tongeren de Romeinse sporen even goed bewaard zijn, zoals ook op andere percelen in de onmiddellijke omgeving kon worden vastgesteld. De Romeinse sporen werden op dit perceel bijna volledig vernield door laat- en postmiddeleeuwse en recentere afgravingen, leemontginningen en recente gebouwen. Daardoor is de Romeinse stratigrafie verdwenen en bleven alleen enkele diepere sporen bewaard. Ook de verwachte straat van het Romeinse dambordplan werd niet aangetroffen en werd waarschijnlijk volledig vernield in latere perioden. Toch leverde ook dit onderzoek belangrijke informatie over de economische ontwikkeling, de topografie en de bewoning van de Romeinse en de post-Romeinse stad. Ook de meest recente invulling van het perceel kon worden gereconstrueerd.

De restanten en de inhoud van de beerput gaven ons belangrijke informatie over het Romeinse leven in een stadsdeel, waarvan voor het overige niets meer bewaard is. Uit het bestand aan mortelproppen kan de algemene uitleg van het dak gereconstrueerd worden. Uit hun vorm kan immers afgeleid worden dat het om een afdekking van een portiek, hetzij aan de straatzijde, hetzij in een binnenplaats moet gaan. Dit wijst vervolgens op de aanwezigheid in de onmiddellijke omgeving van de vindplaats van een rijke stadswoning. Deze welstand wordt ook bevestigd door de inhoud van de beerput, waarvan het gedeeltelijk bewaarde diatreetglas de meest uitgesproken illustratie is. Een dergelijk object kon in de oudheid alleen door een zeer koopkrachtige elite aangeschaft worden.

De post-Romeinse sporen en vondsten die aangetroffen werden zijn allemaal te dateren in de laat- en postmiddeleeuwse periode. Het zijn in de meeste gevallen leemwinningskuilen, meestal komvormige, ondiepe kuilen, die daarna werden opgevuld. Voorlopig werd alleen het aardewerk uit twee kuilen, spoor 22 en spoor 23, beide te dateren in late middeleeuwen, bekeken. De vondsten uit de andere kuilen werden nog niet bestudeerd. Het betreft telkens stedelijk nederzettingsafval, dat in de als stort gebruikte leemextractie kuilen werd gedeponerd.

Opmerkelijk is de aanwezigheid van een baksteenoven die in de periode van de 16de tot de 18de eeuw kan gedateerd worden. Er zijn in het verleden nog baksteenovens in Tongeren opgegraven⁴⁵. Ongeveer 250m ten noorden van het opgravingsterren werd tijdens opgravingen in de Kielenstraat in 1986 al een baksteenoven uit de 17de eeuw⁴⁶ aangetroffen. Een tweede werd in 2009 doorsneden in de Darenbergstraat, een kleine kilometer ten noorden van deze opgraving, en zou dateren uit de 19de-20ste eeuw⁴⁷. Recent werd nog een vierde aangetroffen een 500-tal meter ten noordoosten, tijdens een onderzoek in de Raperiestraat. Deze oven, waarvan zeer weinig overbleef, dateert uit de postmiddeleeuwen⁴⁸.

De recentste sporen aan de oostzijde van het perceel behoorden toe aan het in 1941 gebouwde en in gebruik genomen gebouw, dat eerst als school dienst deed, waar tijdens de oorlog militairen verbleven en dat uiteindelijk werd opgenomen in het complex van het Koninklijk Atheneum als refter, klaslokalen en bureau.

---

⁴⁵ Hartoch 2010, 71-80.

⁴⁶ Van de Konijnenburg 1987, 63-64; Van de Konijnenburg 1987 *et al.*, 277-280.

⁴⁷ Devroe *et al.* 2009, 9-11.

⁴⁸ Borgers 2010, 13-14.

6. Bibliografie

- BAILLIEN D. 1995: *Tongeren en zijn straten door de eeuwen heen*, Tongeren.
- BORGERS K. 2010: Archeologisch onderzoek in het Romeinse noordoost grafveld van Tongeren (St.-Jozef-Raperiestraat), onuitgegeven rapport.
- COOLS A., VANDERHOEVEN A. & VYNCKIER G. 2010: Een diatreetglas uit Tongeren. In: VILVORDER F. (red.), *Journée d'Archéologie Romaine – Romeinendag. Louvain-La-Neuve 24 04 2010*, 73- 75.
- DE BOE G. 1980: Een laatmiddeleeuwse pottenbakkersoven te Tongeren, *Archeologie* 2, 115.
- DE BOE G. 1981a: Een laatmiddeleeuwse pottenbakkersoven te Tongeren, *Conspectus MCMLXXX*, *Archaeologia Belgica* 238, Brussel 76-80.
- DE BOE G. 1981b: Hout- en steenbouw in het oosten van het Romeinse Tongeren, *Conspectus MCMLXXX*, *Archaeologia Belgica* 238, Brussel, 32-36.
- DE GROOTE K. 2009: *Middeleeuws aardewerk in Vlaanderen: Techniek, typologie, chronologie en evolutie van het gebruiksgoed in de regio Oudenaarde in de volle en late middeleeuwen (10de-16de eeuw)*, Relicta Monografieën 1, Brussel.
- DEVROE A. & DRIESSEN P. 2009: *Prospectie met ingreep in de bodem aan de Darenbergstraat te Tongeren*, ARON-Rapport 52, Sint-Truiden.
- ENGELEN F. 1987: Woningbouw Romeins Tongeren blootgelegd, *Archeologie in Limburg* 31, 14-15.
- HARTOG E. 2010: *Archeologisch onderzoek naar baksteenovens in Vlaanderen: een overzicht*. In: OOST T. & VAN DE VOORDE E. (eds), *In vuur en vlam. Omgaan met baksteenerfgoed in Vlaanderen, Jaarboek voor Geschiedenis en Volkskunde. Monografie 1*, Antwerpen, 62-134.
- HENSEN G., SCHURMANS M. & VANDERHOEVEN A. 2003: Een noodopgraving van 5000 m² Romeinse stad aan de Clarissenstraat te Tongeren. In: LODEWIJCKX M. & CORBIAU M.-H. (eds), *Romeinendag – Journée d'Archéologie Romaine. Leuven 08 02 2003*, 31-32.
- HENSEN G., SCHURMANS M., VANDERHOEVEN A. & VYNCKIER G. 2004a: Het noodonderzoek aan de Clarissenstraat te Tongeren – De opgravingscampagne van 2003. In: LODEWIJCKX M. (red.), *Journée d'Archéologie Romaine – Romeinendag. Namur 24 04 2004*, 53-55.
- HENSEN G., SCHURMANS M., VANDERHOEVEN A. & VYNCKIER G. 2006a: Tongeren: Clarissenstraat. In: CREEMERS G. & VANDERHOEVEN A. (red.), *Archeologische kroniek van Limburg 2001, Limburg-Het Oude Land van Loon* 85, 1, 47-50.
- HENSEN G., SCHURMANS M., VANDERHOEVEN A. & VYNCKIER G. 2006b: Tongeren: Clarissenstraat. In: CREEMERS G. & VANDERHOEVEN A. (red.), *Archeologische kroniek van Limburg 2003, Limburg-Het Oude Land van Loon* 85, 4, 314-318.
- KOSTER A. 1989: Ein Diatreetglas des 1. Jahrhunderts aus Nijmegen, *Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* 22, 69-72.
- KOSTER A. & WHITEHOUSE D. 1989: Early Roman cage cups, *Journal of Glass Studies* 31, 25-33.
- PAUWELS D., VANDERHOEVEN A. & VYNCKIER G. 2005: Vijf noodopgravingen in Romeins Tongeren. In: MASSART C. (ed.), *Romeinendag - Journée d'archéologie romaine. Brussel 16 04 2005*, 75-78.
- PAQUAY J. (ed.) 1935: *Oudheidkundige inventaris der Monumenten en Kunstvoorwerpen, Aflevering IX. Stad Tongeren. Provincie Limburg*, Hasselt.

Een noodopgraving in de Moerenstraat Te Tongeren (Prov. Limburg).

SCHLUSMANS F. 1990: Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Provincie Limburg Arrondissement Tongeren Kantons Riemst Tongeren, *Bouwen door de eeuwen heen* 14n1, Brussel/Turnhout.

VAN DE KONIJNENBURG R. 1987: *Een baksteenoven te Tongeren*, *Archaeologia Belgica* 3, 277-280.

VAN DE KONIJNENBURG R., VANDERHOEVEN A. & DE BOE G. 1987: Tongeren site gerechtshof: een steenbakkersoven, *Archaeologie Medievalis* 10, 63-64.

VANDERHOEVEN A. & VYNCKIER G. 1998a: Tongeren: Kielenstraat. In: CREEMERS G. & VANDERHOEVEN A. (red.), *Archeologische kroniek van Limburg 1996, Limburg- Het oude Land van Loon* 77, 48-51.

VANDERHOEVEN A. & VYNCKIER G. 1998b: Het archeologisch noodonderzoek van Romeins Tongeren 1997. In: LODEWIJCKX M. (ed.), *Romeinendag - Journée d'archéologie romaine. Brussel 01 04 1998*, 6-7.

VANDERHOEVEN A. & VYNCKIER G. 2009: Tongeren: Kielenstraat. In: CREEMERS G. & VANDERHOEVEN A. (red.), *Archeologische kroniek van Limburg 2004, Limburg-Het oude Land van Loon* 88, 4, 324-328.

7. Digitale bijlagen (cf. Cd)⁴⁹

7.1 SPORENLIJSTEN

7.2 FOTO-INVENTARIS

7.3 FOTO'S

7.4 PLANINVENTARIS

7.5 INGESCANDE VELDTEKENINGEN

7.6 DIGITALE VERSIE RAPPORT

---

⁴⁹ De originele plannen, foto's op cd, sporenlijsten, fotolijsten en het opgravingsdossier bevinden zich in het archief van het Agentschap Onroerend Erfgoed, Jekerstraat 10, 3700 Tongeren. Cd's met de gegevens vindt men terug in de bibliotheek van dit Agentschap, Koning Albert-II laan 19 bus 5, 1210 Brussel.

